

ANNA AGATA KANTAREK*

THE TIME AND THE SPACE OF THE CITY

CZAS I PRZESTRZEŃ MIASTA

Abstract

How do we understand the life of the city, its time and its space? What requirements do we impose on the space we live in? What does the future mean to us? Today, answers to these questions are marked with a reflection upon the dynamic and scope of changes which affect us and our cities. What is and should remain the same; what changes or should change? Instead of presenting answers and visions, we ought to ask a number of questions which will define probable directions for the evolution of the form of the city. Is Kazimierz Wejchert's *spatial city* – a kind of *spatial, pedestrian continuum* – the answer?

Keywords: urban space, city, spatiality

Streszczenie

Jak rozumiemy życie miasta, jego czas i przestrzeń? Jakie wymagania stawiamy przestrzeni, w której żyjemy i czym jest dla nas przyszłość? Dziś odpowiedzi na te pytania w sposób szczególny naznaczone są refleksją nad dynamiką i zakresem zmian, jakie dotyczą nas i nasze miasta. Co jest i powinno zostać takie samo, a co się zmienia i powinno ulec zmianie? Zamiast odpowiedzi i wizji należy postawić pytania, które określą prawdopodobne kierunki ewolucji formy miasta. Czy odpowiedzią jest *miasto przestrzenne* Kazimierza Wejcherta, rodzaj przestrzennego, pieszego continuum?

Słowa kluczowe: przestrzeń urbanistyczna, miasto, przestrzenność

* Assoc. Prof., D.Sc., Ph.D., Arch. Anna Agata Kantarek, Institute of Urban Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. The life of the city

An architect and an urban planner focuses his attention on the material dimension of culture being interested in the formation of a concrete, three-dimensional space. He hopes that his ideas and designs, highlighted with realization, will help to live better in the form he created, that they will give new values to its surroundings, that life in the setting we create will be better, safer and more comfortable; more beautiful.

Such measures are always concentrated on people's lives – in their personal and social dimension.

Notion *life* becomes the keyword here (it opens and enlightens but also closes and blacks out) for describing these dimensions which – being immaterial, non-spatial and timeless – build the essence of our earthly existence. However, we rarely reach for philosophical or theological questions. We are satisfied with our general idea of a value, a standard and a necessity or we are convinced about the need for interventional, emergency, negative actions only.

Hence the serious danger of concentration on what is coincidental and non-substantial only. So, how to think and write about architecture and urbanism or research them avoiding non-substantiality and excessive concentration on changeable, nonessential and fleeting features?

To a large extent, the trend of ideas related to sustainable design grew from this ideological discomfort. How to act in order to protect and develop life so that the frailty of our consciousness would not distort Nature and God's logic?

Man with his awareness joins the construction of time and space in the full scale of individual and community dimensions. He creates and plans time and space being shaped by them simultaneously.

This reflection, seemingly distant from the problems of the city, gives an answer relating to the motivation of activities in its area.

In this light, Aristotelian ailments become a dynamical and variable feature of life as well as the formation of a human being. In the scale of man's life, it proceeds on the basis of time and space.

It would be difficult to define the structure we refer to when we talk about the city. These days, almost every space man lives in has the features of an urbanized one which is intensified by the fact and awareness of living in the global village. However, while thinking about the city, we usually refer to a big, diverse community with multilayered organization whose spatial and temporal tangency facilitates and supports the existence, its standard and attractions.

2. The city and time

We share the conviction that cities have a future. Statistics confirm the constant expansion of their spaces – there are more and more inhabitants and areas needed for the realization of new functional requirements¹.

¹ According to [13], the number of city dwellers in the worldwide scale is rising (p. 41). In 2010, it exceeded 50%. However, this tendency does not encompass all the continents or countries. In Poland, statistics show a decrease in the urban population from 61.9% in 2000 to 61% in 2010 (p. 78).

The expansion of urban spaces, their defragmentation and ghettoization, a lack of sustainable development, the impossibility of protecting nature and a community with its culture in the material and immaterial dimension alike – these are the most frequent diagnoses characterizing negative visions of the contemporary city.

At the same time, cities tempt us with opportunities opened by contemporary civilization promising a higher living standard for a place of residence, work and study or attractive pastimes. They make us feel free and self-fulfilled.

An answer to the question about the future of cities should begin with a brief reflection upon time. How do we comprehend the future? What temporal scope does it comprise? What does it mean in today's world with all its changes and transformations – fifty, twenty or perhaps two years? The usual quality guarantee for various objects we use is two years; in the future, we will buy new, better ones (more comfortable, more ecological, with new functions). We buy clothes more frequently than every two years; we change cosmetics, parapharmaceuticals very often... Thus, the two-year range of the future seems quite reasonable! It is the perspective of constant exchange, replacement and progress.

The space that surrounds us also seems to have a short-term quality guarantee. It deteriorates quickly or is destroyed premeditatedly – it needs repairs, it becomes unwanted or dangerous...

At the same time, it is difficult to think about the distant future. Being used to thousands of items of information we receive and aware of the complicatedness of a rational decision based upon a number of unknowns, we prefer to state that the more distant future is undeterminable, that it is impossible to tell what time will bring. Immediateness is comfortable in the individual, social and institutional dimension.

In our private lives, we often get ready for various futuristic projects – our future is a series of sections, diverse assignments and objectives. Since space and time are defragmented, our future is also defragmented².

Certainly, such a manner of thinking about the future in relation to urban space, is also a reaction to the way modernist urbanism treats it. Models of *big complexes* or *modernist housing estates* assumed a rigid and target definition of individual spaces. Polish experiences show that they were seldom realized in full; at each stage of implementation, they revealed difficulties in the preservation and maintenance of the standard of both open spaces and volumes. However, the ideal vision justified the functional and formal decisions. The postmodern trends of transforming these complexes, being a reaction to the inadequacy of the proposed solutions in the face of individuals and communities' needs, revealed the inflexibility of such layouts and some difficulties in their revitalization³.

How to find a reasonable average in between such manners of understanding the future, in between the immediate and the unattainable ideal?

² [2].

³ Apparently, modernist urban planning is an example of defined urbanism yet formally presented in a different manner. It does define a given area precisely through its functions and volumes as well as the holistic idea of an urban form. It turns out, however, that it does not facilitate the temporal maturation and development of a form or a function. We deal with a concept of creating a certain urban pattern whose future realization is expected to result in an ideal yet static and somehow “frozen” city.

Obviously, the contemporary manners of planning, building, developing and transforming cities answer this question positively within the scope of internal problems as well as in the aspect of competitiveness in relation to other centers and a place in the broader national, regional and continental structure. The main external factors are an economic policy and a search for the optimal place in the worldwide infrastructure. The determiners of spatial settlements and the requirements of (social, ecological and – more broadly – cultural) protection define the degree of sustainability.

Within this general reflection, let us mention two poles of contemporary spatial planning, i.e. thinking in terms of principles (legal regulations defining possibilities, rights, duties and bans) and in terms of operations. These days, an overall recipe – what can be done and how, what cannot be done, what should be done – is the necessary yet not generative background for activities with a defined temporal horizon and real possibilities of realization. Thus, an *operation* includes spatial, temporal and legal possibilities and financial guarantees for the realization of objectives; it is also a prospective reflection of a given community's needs. A system or a mosaic of *operations*, being an image of spatial activeness with various temporal horizons, makes the basis for defining the state of the city's process.

The strategies of the development of contemporary cities and agglomerations are formulated like this. Monitoring and the enumeration of needs, variants of concepts for the development of an entire organism and its subsystems as well as the specification of various kinds of existing and planned centralities are the best ways to define such a system of operations. The more separate, (intentionally, temporally) uncoordinated operational measures there are, the more we deal with a mosaic or a maze of operations⁴.

These two poles defining the horizons of spatial planning have always existed. Currently, we should be particularly aware of the necessity to balance activities rationally in this scale.

At present, a special kind of operational activity includes spatial investments related to worldwide events. Olympic Games and sport events, world expositions or various types of cultural events with a narrower range give the possibility of creating infrastructure meant for one-time or cyclical events. It will facilitate its short-term use changing and developing the form of a city. An analysis of realizations relating to the World Expositions or the Olympic Games shows a number of excellent examples. In this regard, the Olympic Games in 2012 held in London (development of the River Lea) seem to be very successful.

I suggested the name *Post-event Re-vitalization*⁵ for such measures. Perhaps this kind of actions should be defined even more generally as *Post-event Urbanism*⁶ because they often concern various interventions in urban tissue besides revitalization.

⁴ Let us reach for an example of actions related to the programme *Stuttgart 21*. The redevelopment of this city, planned for many years, concerning a redefinition of its transport layout in the scale of Europe, the country, the federal state and the suburban zone, giving new, unusual possibilities of using the centrally situated former railway grounds, met with powerful resistance from the inhabitants, especially ecologists. The protests themselves have become an integral element of the operation.

⁵ [7].

⁶ cf. *Event-Based Urbanism* [3].

3. The space of the city

I

In conversation with P. Sollers, Ch. de Portzamparc⁷ deals with the manner of building architecture in the city. He uses the term *intervention*. It is not about redevelopment or revitalization but *intervention*⁸. His perspective of an architect and an urban planner with extraordinary sensitivity to urban and architectural space accentuates the formulation of solutions which – owing to a good architectural concept – respond to problems in the urban scale and the other way round – choosing appropriate urban settlements, they formulate good architecture. Intervention means necessity, too.

A question about *revitalization* arises here. We usually talk about it in relation to regulated definitions, whereas the postulated enlivenment is based on a diagnosis of social shortcomings, while the results are defined with the number of new places of residence and work. So, the range of sociological pathologies is the basis for social and spatial activities. *Intervention* widens the notion of revitalization. It assumes broadening sensitivity and accepts reasons not necessarily of the character of a statistical crisis. *Intervention* reestablishes dialogue, establishes coexistence, facilitates synergy.

According to Ch. de Portzamparc, *intervention* differs from redevelopment⁹. The starting point for these ruminations is the statement that one cannot build today without referring to what used to be. The past is always present in the space we are about to design. This past cannot be forgotten or just *museumified* but transformed. *Intervention* is such update – it liquidates excess, opens, reinterprets. P. Sollers writes about an architect as “someone who will tell me in an entirely new way what a room is, or a hallway, a staircase, a bathroom...”¹⁰.

Intervention accentuates both what is in between and the objects, elements themselves. It introduces us into the world of uniqueness, indicates the only place on earth, defines the story. “Now, there are only particular cases, contingent phenomena” concludes de Portzamparc¹¹. The story of places – in a world dominated by typification, the philosophy of repeatability, the power of a *logo* and the attraction of a *brand*!

Thus, such an action at the architectural and urban level becomes an architect’s responsibility and obligation, an appeal to open sensitivity to urban reality.

II

Reflections upon the urban space we live in reveal several negative phenomena we experience. Every time, it turns out that the best solution to the appearing conflicts is not to abandon historical models but to reinterpret them. A street, a quarter or a sector, the idea of the multifunctionality and changeability of spaces, the comprehension of isolation and nearness may be redefined so as to act as useful contemporary models.

⁷ *Most of the time the issue is not to rebuild but to intervene* [1], p. 107.

⁸ Intervention (from Latin *intervenire* – to get in between) assumes mediation as well as interference, a firm action in a situation which requires assistance or a quick reaction, cf. [8], p. 234

⁹ [1], p. 107.

¹⁰ [1], p. 127.

¹¹ [1], p. 110.

a) reality/virtuality

The real/virtual scale seems inappropriate. We must distinguish two scopes. One of them is the real/unreal opposition: real¹² – true, existent; unreal – untrue, impossible.

In virtuality, its relation to the three-dimensional space, to time and to universals is of importance. The virtual is always generated by the real giving a previously unknown possibility of going beyond time and space. Creating new types of relations between people, it becomes the basis for the formation of new cultural behaviours.

Let us mention the HCI (Human-Computer Interaction¹³) approach and the comparison to the dissemination of electric energy with the obvious, increasing presence of virtual space in physical space as well as the inevitable change in our consciousness, perception and other conditions of attention processes.

b) orientation in urban space

How is orientation in urban space conditioned? What has changed in the manner of orientation in recent years¹⁴? To what extent is *orientation of the balance* – based on *the own codes of a form* and *the codes incorporated in culture* tidying up *the signaling codes* and *the mass transmission codes* – possible? Within this scope, so-called *artificial orientation* – based on information which does not flow directly from the perceived environment (maps, compasses, written information) and transferred virtually – plays an increasingly important role. Navigation, maps and information available in mobile phones are sources that we use instinctively and often derivatively; in references to this information, we look for elements orientating in reality. According to K. Lynch, a landmark – a sign in space – need not be an objective spatial dominant; it may be established by the “producer” of information. Then it becomes an advertising message as well.

c) perception of the environment

How does the perception of an urban environment change? Obviously, it is a very complicated problem, difficult to grasp through experimentation. Let us note, however, several significant circumstances. We have to cope with information excess. We balance between concentration and confusion; what is more, our attention is divided between the real world, a virtual message and our imagination. More and more frequently, we note that the city needs interpreting and actual reading because it is turning into a mosaic screen which struggles for our interest¹⁵.

d) transit/localness

Among other things, transformations of urban space result in changes within transport sequences. Both in pedestrian and vehicular movement, the relation between transit and local service makes an exceptionally important determinant. We are tried severely when high-speed connections of vehicular transit break local relationships and neighbourhoods¹⁶.

¹² Reality – real things from Latin *realis* (real, true), also from *res* – thing, fact; cf. [8], p. 431.

¹³ cf. [4].

¹⁴ [5].

¹⁵ cf. [9.]

¹⁶ [6].

We also experience more subtle changes when the preference of certain sequences and short connections is formed instead of network links¹⁷.

e) public space and urban parasites

These days, transformations of contemporary public space, understood as a pedestrian's domain, are not only endangered by transit and car domination but also by the predominance of volume functions. Volume services seem to have advantages only – they offer diversity and excess, comfort and high spatial standard, they cumulate services in one place, they propose various forms of leisure.

It is a false appearance though. They rarely present the assumed standard (dangerous, labyrinthine spaces, no air conditioning, lacking information, maintenance costs transferred onto the users). From the perspective of urban balance, they reveal a number of disadvantages, e.g. the fact that they form extensive parking and transport spaces which break the continuity of pedestrian spaces, that they do not rank among open-access spaces as private ones, that they are culturally burdened with private advertising messages, also on account of draining traditional service space in the city.

Guarded estates make another kind of parasite. Here, a safe place of residence is created at the expense of the standard of a street, its safety and spatial continuity.

Undoubtedly, we enjoy living in a safe, protected space and spending our time in shopping malls. For ages, an ideal solution, which kept dynamical balance between private and public space with a wide scale of transitional space, was an urban block and the section of a street which facilitated trade, services and labour downstairs as well as residence upstairs. A building situated on the border between public and private space defined the functions and the form. Vehicular traffic broke this model but it seems that we still need work on such a scheme which would reconcile individual spaces instead of antagonizing them¹⁸.

f) spatial nearness, hybridity

The city offers diversity and intensifies it through spatial nearness. We are close, usually too close – the impression of discomfort prevails. The city defines distances differently from our expectations.

The modernist reaction to the nineteenth-century city extended building lines, freed the space and defined the borders of the isolation of individual functions. It led to an excess of no-man's nonfunctional, neglected spaces which began to threaten the residents. Current urban sprawl has its roots in financial speculations and the contemporary possibilities of the accessibility of areas but also in the modernist way of thinking.

The search for the golden mean seems to be a necessity. The contemporary idea of hybridity gives us hope. It is based upon the economy of multifunctionality and exchange as well as the new potential of technical solutions and the isolation of spaces.

g) *spatial city* – architecture and *spatial continuum*

We are approaching the image of a new urban space which offers the attraction of hybrid functions, nearness and diversity responding to the demand for space and the willingness

¹⁷ cf. [10].

¹⁸ The modernist model of a sector – a superblock seems a good starting point here. The question is how to apply it in the existing urban fabric without any Haussmann-type actions.

to use an urban environment to the maximum. The contemporary technical potential of the construction and exploration of a space gives possibilities of its formation which imposes levels, mixes volumes and open spaces, multiplies connections and views. The genuine *spatial city* – K. Wejchert's dream – is born¹⁹.

This fusion of architecture and open urban spaces – mainly public but also private – is attained mostly owing to the creation of spaces of urban character on the roofs and terraces as well as the elevations, the extension of underground zones, the layering and mutual opening of public zone levels with reference to local physiography or within brand new structures²⁰.

Such *spatial continuum* has open-access transport sequences and the possibility of choosing various manners of moving within a given structure (network, not linear connections) on several or more levels. It realizes various spatial sequences with the visual realization of an entire structure (distant and close views) as well as binds diverse functions and properties.

First and foremost, we find *spatial continuum* in the fabric of historical cities – the confined structures of narrow, winding alleys. In their maze, we suddenly discover extensive market squares or wooded greens and distant landscape views. Passageways which lead us from open spaces to backstreets, staircases and courtyards surprise us with layered stairs, terraces and levels. The elements of such *spatial cities* are also realized by modernist *big complexes* or dense *habitats*. These days, architecture and urbanism want to repeat the dramaturgy and complexity of those solutions. Obviously, the scale of the possibilities of realizing such fragments of the city is much bigger which concerns both the transformation of existing layouts as well as the orchestration of new ones.

Here, we can see a good chance of a new compositional and orienting value – the spatiality of the city helps in defining new dynamic, compositional relationships – multiplies places and viewpoints, helps to read three dimensions of the city, placement and orientation.

¹⁹ “Perhaps there will be (...) majority of defined types of situations in which man finds himself in a space being more frequently able to look down or up at an urban landscape having various levels, platforms above him – »the spatial city«” [11], p. 22.

²⁰ E. Węclawowicz-Gyurkovich writes about the architecture of topography in [12]. This theme requires a more comprehensive survey. We can mention several references: *the architecture of artificial topography* (Tomasz Głowacki), *landform building* (Stan Allen, Marc McQuade) or *building with the land* (Aaron Betsky).

III. 1. Lausanne – *spatial city* – street spatiality – rue de Genève, rue Centrale

II. 1. Lozanna – *miasto przestrzenne* – przestrzenność ulicy – rue de Genève, rue Centrale

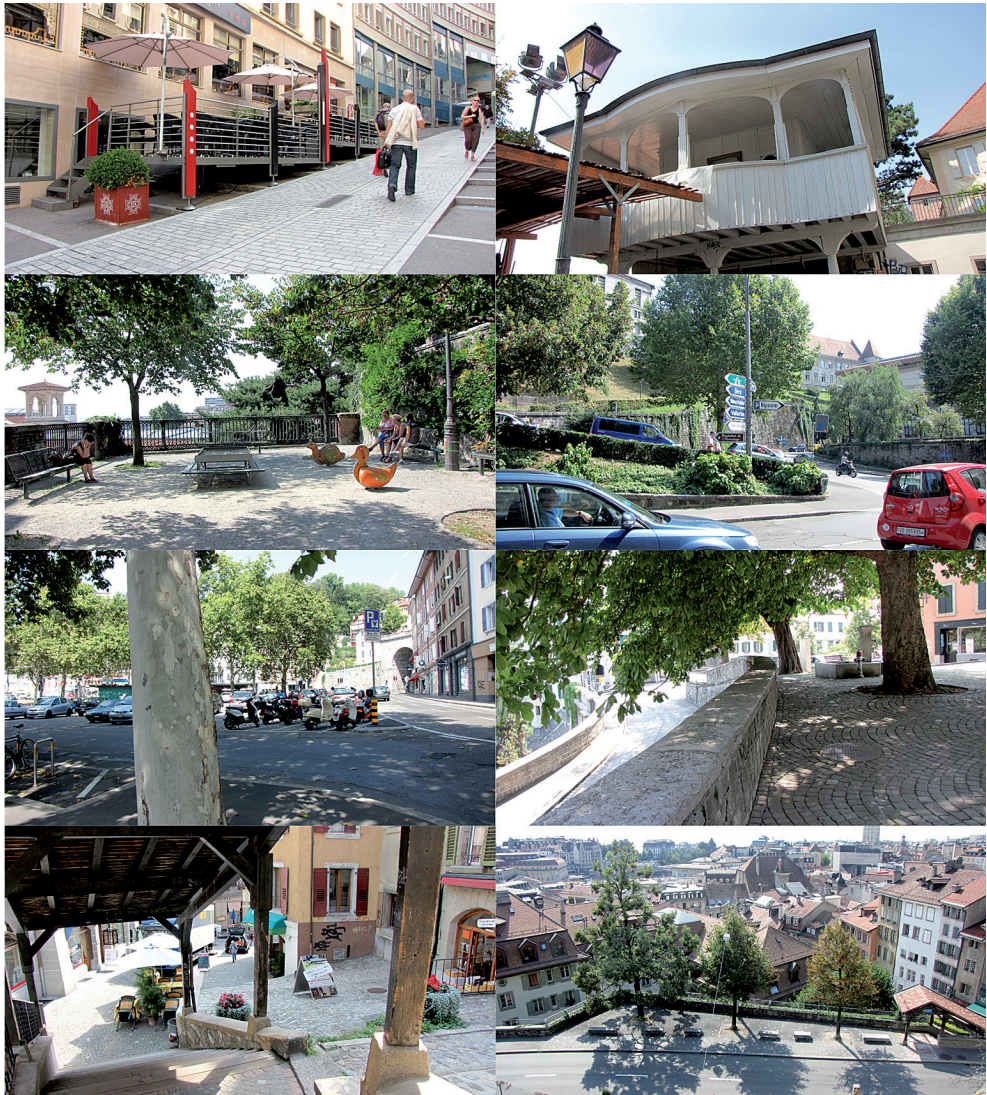
III. 2. Lausanne – *spatial city* – distant views

II. 2. Lozanna – *miasto przestrzenne* – dalekie widoki

III. 3. Lausanne – *spatial city* – Old Town

II. 3. Lozanna – *miasto przestrzenne* – Stare Miasto

III. 4. Lausanne – *spatial city* – Old Town

II. 4. Lozanna – *miasto przestrzenne* – Stare Miasto

III. 5. Redevelopment of Place d'Europe, Bernard Tschumi, M+V, 1994–2001

II. 5. Przebudowa Place d'Europe, Bernard Tschumi, M+V, 1994–2001

References

- [1] de Portzamparc C., Sollers P., *Writing and seeing architecture*, University of Minnesota Press, Minneapolis, London 2008.
- [2] Eriksen, T.H., *Tyrania chwili*, PIW, Warsaw 2003.
- [3] Event-Based Urbanism, <http://www.planetizen.com/taxonomy/term/9203> (on line: 13.01.2014).
- [4] HCI, http://en.wikipedia.org/wiki/Human%E2%80%93computer_interaction (on line: 13.01.2014).
- [5] Kantarek A.A., *O orientacji w przestrzeni miasta*, Cracow University of Technology Press, Cracow 2008 (2013).
- [6] Kantarek A.A., *Transit and cohesion of urban form*, Technical Transactions, 1-A/2010, Cracow 2010, p. 164-170.
- [7] Kantarek A.A., *Expo '98 and Lisban Park of Nations – revitalization of revitalized area*, Technical Transactions, 3-A/2012, Cracow 2012, p. 33-37.
- [8] Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warsaw 1989.
- [9] Marzloff B., *Le 5e écran. Les media urbains dans la ville 2.0*, Éd. FYP, France 2009.
- [10] Salingaros N., *Theory of The Urban Web*, <http://www.cartage.org.lb/en/themes/arts/civicarts/AreaPlanning/urbanstructure/chapt1/theory.htm> (on line: 13.01.2014).
- [11] Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Arkady, Warsaw 1974.
- [12] Węclawowicz-Gyurkovich E., *New underground city*, Technical Transactions, 1-A/2007, Cracow 2007, p. 195-202.
- [13] Yearbook, *International Statistical Yearbook*, Central Bureau for Statistics, Warsaw 2012, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/RS_rocznik_stat_miedzynarodowy_2012.pdf (on line: 8.01.2014).
- [14] Żmudzińska-Nowak M., *Miejsce. Tożsamość i zmiana*, Silesian University of Technology Press, Gliwice 2012.

1. Życie miasta

Architekt i urbanista koncentruje swoją uwagę na materialnym wymiarze kultury. Interesuje go kształtowanie przestrzeni konkretnej, trójwymiarowej. Ma nadzieję, że jego pomysły i projekty spuentowane realizacją pomogą lepiej żyć w wykreowanej przez niego formie, a także i otoczeniu nadadzą nowych wartości. To nadzieja na to, że w oprawie, którą tworzymy, życie będzie lepsze, wygodniejsze i bardziej bezpieczne – piękniejsze.

Te działania są zogniskowane zawsze na życie ludzi – w jego wymiarze tak osobowym, jak i społecznym.

Określenie *życie* staje się tu kluczem (otwiera, uświadamia, ale i zamyka, okrywa tajemnicą) dla opisanie tych wymiarów, które niematerialne, nie przestrzenne i ponadczasowe budują sedno naszej ziemskiej egzystencji. Rzadko jednak sięgamy po pytania filozoficzne

czy teologiczne. Zadawałamy się naszym ogólnym pojęciem dobra, standardu czy konieczności lub mamy tylko przekonanie o potrzebie działań interwencyjnych, doraźnych, negatywnych.

Stąd wielkie niebezpieczeństwo koncentracji jedynie na tym, co przypadłościowe i niesubstancjalne. Jak więc myśleć, pisać o architekturze i urbanistyce, czy też je badać, aby ustrzec się niesubstancjalności i zbytniego skoncentrowania na cechach zmiennych, nieistotowych i przemijających?

W dużej mierze nurt idei związanych ze zrównoważonym rozwojem wyrósł z tego ideowego dyskomfortu. Jak działać, aby chronić i rozwijać życie, aby ułomność naszej świadomości nie naruszała logiki natury i Boga?

Człowiek ze swoją świadomością włącza się w budowanie czasu i przestrzeni w pełnej skali wymiarów jednostkowych i wspólnotowych. Tworzy i planuje czas i przestrzeń, jednocześnie jest przez nie kształtowany. Ta pozornie daleka od problemów miasta refleksja daje odpowiedź związaną z motywacją działań w jego obszarze.

Arystotelesowskie przypadłości stają się w tym świetle dynamiczną i zmienną cechą życia i kształtowania istoty człowieka. W skali jego życia odbywa się to m.in. w oparciu o czas i przestrzeń.

Trudno określić, do jakiej struktury się odnosimy, gdy mówimy o mieście. Dziś każda prawie przestrzeń, w której żyje człowiek, ma cechy przestrzeni zurbanizowanej – potęguje to fakt i świadomość życia w globalnej wiosce. Jednak myśląc o mieście, odwołujemy się zwykle do dużej i zróżnicowanej społeczności, o wielowątkowej organizacji, której styczność przestrzenna oraz czasowa pomaga i umożliwia istnienie, standard i atrakcje egzystencji.

2. Miasto i czas

Podzielamy przekonanie, że miasta mają przyszłość. Statystyki potwierdzają niustanny rozrost przestrzeni miast – przybywa mieszkańców i terenów potrzebnych dla realizacji nowych wymagań funkcjonalnych¹.

Rozlewanie się miejskich przestrzeni, ich defragmentacja i gettyzacja, brak zrównowazenia rozwoju i niemożność ochrony natury oraz społeczności i jej kultury tak w materialnym, jak i niematerialnym wymiarze to najczęściej pojawiające się diagnozy charakteryzujące negatywne wizje współczesnego miasta.

Jednocześnie miasta kuszą możliwościami, jakie otwiera przed nami współczesna cywilizacja. Obiecują wyższy standard życia – zarówno dla miejsca zamieszkania, jak i nauki, pracy czy atrakcji spędzania wolnego czasu. Dają poczucie wolności i samorealizacji.

Odpowiedź na pytanie o przyszłość miast wypada rozpocząć od choćby krótkiej refleksji nad czasem. Co rozumiemy przez przyszłość? Jaki zakres czasowy obejmuje i co oznacza

¹ Wg [13] liczba mieszkańców miast w skali świata statystycznie rośnie (s. 41) i w 2010 roku przekroczyła 50%. Jednak nie jest to tendencja obejmująca wszystkie kontynenty czy państwa. Dla Polski statystyki ukazują spadek liczby mieszkańców miast z 61,9 % w 2000 roku do 61 % w roku 2010 (s. 78)!

w dzisiejszym świecie przyzwyczajonym do zmian? Lat 50, 20 czy może dwa lata? Okres gwarancji wielu przedmiotów, których używamy, to zwykle dwa lata; w przyszłości kupimy więc nowe, lepsze (wygodniejsze, bardziej ekologiczne, spełniające nowe funkcje). Ubrania kupujemy częściej niż co dwa lata, coraz częściej decydujemy się na zmianę kosmetyków, parafarmaceutyków... Dwuletni zakres przyszłości wydaje się więc całkiem rozsądny! To perspektywa ciągłej wymiany, zastępowania i postępu.

Przestrzeń, która nas otacza, także wydaje się mieć krótki okres gwarancji! Szybko niszczeje lub jest z premedytacją niszczona, potrzebuje remontów, staje się niepotrzebna lub niebezpieczna...

Równocześnie myślenie o dalekiej przyszłości sprawia nam trudność. Przyzwyczajeni do tysięcy informacji, jakie odbieramy, i świadomi skomplikowania racjonalnej decyzji opartej na wielu niewiadomych, wolimy stwierdzić, że dalsza przyszłość jest niewyznaczalna, że nie da się powiedzieć, co czas przyniesie. Doraźność jest wygodna zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym i instytucjonalnym.

Często i w naszym życiu prywatnym nastawiamy się na wiele różnych projektów przyszłościowych – nasza przyszłość to szereg odcinków, różnorodnych zadań i celów. Skoro następuje defragmentacja przestrzeni i czasu to także defragmentacji ulega nasza przyszłość².

Ten sposób myślenia o przyszłości w relacji do urbanistycznej przestrzeni jest też z pewnością reakcją na sposób jej traktowania przez urbanistykę modernistyczną. Modele *wielkich zespołów* czy *modernistycznych osiedli mieszkaniowych* zakładały sztywną i docelową definicję poszczególnych przestrzeni. Z doświadczeń polskich widzimy, że prawie nigdy nie były realizowane do końca, a na każdym etapie realizacji ukazywały trudności w konserwacji i utrzymaniu standardu zarówno przestrzeni otwartych, jak i kubatur. Jednak idealna wizja usprawiedliwiała decyzje funkcjonalne i formalne. Postmodernistyczne nurty przekształcania tych zespołów, będące reakcją na nieadekwatność proponowanych rozwiązań wobec potrzeb jednostek i społeczności, ukazywały również brak elastyczności tych założeń i trudności w ich rewitalizacji³.

Pomiędzy tak określonymi sposobami rozumienia przyszłości – pomiędzy tym co doraźne a nieosiągalnym ideałem – jak postawić rozsądną średnią?

Oczywiście współczesne sposoby planowania miast, ich tworzenia, rozwoju czy transformacji odpowiadają pozytywnie na to pytanie zarówno w zakresie problemów wewnętrznych, jak i wobec konkurencyjności wobec innych ośrodków i miejsca w szerszej strukturze państwowej, regionalnej, kontynentalnej. Głównym czynnikiem zewnętrznym jest polityka ekonomiczna oraz szukanie optymalnego miejsca w światowej infrastrukturze. Wyznaczniki uzgodnień przestrzennych i wymogi ochrony (społecznej, ekologicznej czy szerzej kulturowej) określają stopień zrównoważenia.

² [2].

³ Pozornie wydawać by się mogło, że urbanistyka modernistyczna jest przykładem, wprawdzie inaczej formalnie przedstawionej, ale jednak urbanistyki zdefiniowanej. Bo przecież definiuje obszar w sposób ścisły poprzez funkcje i kubatury, a także poprzez całościową ideę urbanistycznej formy. Okazuje się jednak, że nie umożliwia wypełniania w czasie, dojrzewania i rozwoju formy i funkcji. Mamy tu koncepcję tworzenia pewnego wzoru urbanistycznego, którego realizacja w przyszłości ma zaowocować jako miasto idealne, ale także statyczne i w jakimś sensie „zamarłe”.

Warto w ogólnej refleksji wspomnieć o dwóch biegunach współczesnego planowania przestrzennego, jakim jest myślenie wg zasad (przepisy prawa określające możliwości, prawa, obowiązki i zakazy) oraz wg operacji. Ogólny przepis – co i jak można, a czego nie można i co należy – jest dziś koniecznym, ale nie generującym tłem dla działań, które mają wyznaczonych horyzont czasowy i realne możliwości realizacji. *Operacja* zawiera więc w sobie zarówno przestrzenne, czasowe oraz prawne możliwości, jak i finansowe gwarancje realizacji celów; jest też perspektywicznym odzwierciedleniem potrzeb społeczności. To właśnie system lub mozaika *operacji*, będąca obrazem aktywności przestrzennej o różnych horyzontach czasowych jest dziś podstawą dla określenia stanu procesu, jakim jest miasto.

Tak formułowane są strategie rozwoju współczesnych miast i aglomeracji. To oczywiście wielkie uproszczenie wielu procesów. Monitoring i określenie potrzeb, warianty koncepcji rozwoju całego organizmu i jego podsystemów oraz określanie różnych rodzajów istniejących i planowanych centralności to najlepsza droga do określenia takiego systemu operacji. Im więcej osobnych, nieskoordynowanych (celowo, czasowo) działań operacyjnych, tym bardziej mamy do czynienia z mozaiką czy labiryntem operacji⁴.

Te dwa bieguny określające horyzonty przestrzennego planowania istniały zawsze, ale dziś szczególnie powinniśmy być świadomi konieczności racjonalnego zrównoważenia działań na tej właśnie skali.

Szczególnym rodzajem działania operacyjnego są dziś inwestycje przestrzenne związane z wydarzeniami o zasięgu ogólnoswiatowym. Olimpiady i wydarzenia sportowe, wystawy światowe czy również różnego typu imprezy kulturowe o mniejszym zasięgu dają możliwość tworzenia infrastruktury, która przygotowana na jednorazowe lub cykliczne wydarzenie pozwoli nie tylko na krótkoterminowe jej wykorzystanie, ale trwale zmieni i rozwinie formę miasta. Analiza realizacji związanych z Wystawami Światowymi czy Olimpiadami ukazuje szereg znakomitych przykładów. Wydaje się, że również letnia Olimpiada w Londynie w 2012 roku (zagospodarowanie doliny rzeki Lea) jest pod tym względem dużym sukcesem miasta.

Dla tego typu działań zaproponowałam nazwę *Post-event Re-revitalization*⁵. Może należy zdefiniować ten rodzaj działań jeszcze ogólniej jako *Post-event Urbanism*⁶, ponieważ dotyczą one często wielu różnych, nie tylko rewitalizacyjnych interwencji w tkance miasta.

⁴ Warto tu sięgnąć po przykład działań związanych z programem *Stuttgart 21*. Planowana od wielu lat przebudowa centrum miasta dotycząca przededefiniowania jego układu komunikacyjnego w skali Europy, kraju, landu i strefy podmiejskiej, dająca jednocześnie nowe, niezwykle możliwości wykorzystania centralnie położonych terenów pokolejowych, spotkała się z olbrzymim oporem mieszkańców, a zwłaszcza ekologów. Protesty same w sobie stały się integralnym elementem operacji.

⁵ Czyli po polsku – *re-rewitalizacja poiwentowa* lub *re-rewitalizacja obszarów powydarzeniowych* – wg [7].

⁶ por. np. z *Event-Based Urbanism* [3].

3. Przestrzeń miasta

I

Ch. de Portzamparc z rozmowie z P. Sollers⁷ pisze o sposobie budowania architektury w mieście. Używa określenia *interwencja*. Nie chodzi o przebudowę czy rewitalizację, ale o *interwencję*⁸. Jego spojrzenie architekta i urbanisty o niezwyklej wrażliwości na przestrzeń urbanistyczną i architektoniczną akcentuje formułowanie takich rozwiązań, które dzięki dobrej koncepcji architektonicznej odpowiadają na problemy w skali urbanistycznej i odwrotnie, stawiając na dobre rozstrzygnięcia urbanistyczne, formułują dobrą architekturę. *Interwencja* oznacza też konieczność.

Tu nasuwa się pytanie o *rewitalizację*. Zwykle mówi się o niej w relacji do ustalonych przepisami definicji i postulowane ożywienie ma u podstaw diagnozę społecznego niedostatku, a rezultaty określane są ilością nowych miejsc zamieszkania i pracy. Zakres socjologicznych patologii jest więc podstawą działań społeczno-przestrzennych. *Interwencja* rozszerza pojęcie rewitalizacji. Zakłada poszerzenie wrażliwości, przyjmuje powody, które niekoniecznie mają charakter statystycznego kryzysu. *Interwencja* przywraca dialog, ustala współlistnienie, umożliwia synergię.

Interwencja wg Ch. de Portzamparca to coś innego niż przebudowa⁹. Punktem wyjściowym tych rozważań jest stwierdzenie, że nie można dziś budować, nie odwołując się do tego, co było. Przeszłość jest zawsze obecna w przestrzeni, którą mamy zaprojektować. Ta przeszłość nie może być zapomniana lub tylko *zmuzeumifikowana*, ale przetworzona. Właśnie *interwencja* jest takim uaktualnieniem – likwiduje nadmiar, otwiera, na nowo interpretuje. P. Sollers pisze o architekcie, że „to ktoś, kto powie mi w całkowicie nowy sposób czym jest pokój albo korytarz, schody, łazienka”¹⁰.

Interwencja akcentuje zarówno to co pomiędzy jak i same obiekty, elementy. Tym samym wprowadza nas w świat niepowtarzalności, wskazuje jedno, jedyne miejsce na ziemi, określa opowieść. „Obecnie są tylko szczególne przypadki, uwarunkowane zjawiska” – konkluduje de Portzamparc¹¹. Opowieść miejsc! I to w świecie, gdzie króluje typizacja, filozofia powtarzalności siła logo i atrakcji marki!

Takie działanie na poziomie architektoniczno-urbanistycznym staje się więc niejako obowiązkiem i powinnością architekta, jest też wezwaniem do otwierania wrażliwości na miejską rzeczywistość!

II

Kolejne refleksje nad przestrzenią miejską, w jakiej żyjemy, ukazują kilka negatywnych zjawisk, których doświadczamy. Za każdym razem okazuje się, że najlepszym rozwiązaniem zaistniałych konfliktów nie jest zerwanie z modelami historycznymi, lecz ich reinterpretacja.

⁷ *Most of the time the issue is not to rebuild but to intervene* [1], s. 107 n.

⁸ *Interwencja* – od łac. *intervenire* wchodzić pomiędzy – zakłada pośrednictwo, ale też wtrącanie się, zdecydowane działanie w sytuacji wymagającej pomocy czy szybkiej reakcji, por. [8], s. 234.

⁹ [1], s. 107 n.

¹⁰ [1], s. 127.

¹¹ [1], s. 110.

cja. Zarówno ulica, jak i kwartał czy sektor zabudowy, idea wielofunkcyjności i zmienności przestrzeni, zrozumienia izolacji i bliskości mogą zostać tak przedefiniowane, aby były użytecznymi, współczesnymi modelami.

a) realność/wirtualność

Skala realny/wirtualny wydaje się nie być trafiona. Należy tu wyróżnić dwa różne zakresy. Jednym z nich jest przeciwieństwo realny i nierealny. Realny¹², czyli prawdziwy, w potocznym tego słowa znaczeniu istniejący; nierealny zaś nieprawdziwy czy niemożliwy.

Istotną w wirtualności jest jej relacja do przestrzeni trójwymiarowej, do czasu i do powszechników. To, co wirtualne, jest zawsze generowane przez realne i daje niespotykaną wcześniej możliwość przekraczania czasu, przestrzeni. Tworząc nowe typy relacji pomiędzy ludźmi, staje się podstawą tworzenia nowych kulturowych zachowań.

Należy tu przypomnieć podejście reprezentowane m.in. przez HCI (Human-Computer Interaction¹³) i przywołać porównanie do upowszechnienia zastosowania energii elektrycznej – oraz uznać za oczywiste, postępujące zadomowienie przestrzeni wirtualnej w fizycznej, a również nieuchronną zmianę naszej świadomości, percepcji i innego uwarunkowania procesów uwagowych.

b) orientacja w przestrzeni miasta,

Jak uwarunkowana jest orientacja w przestrzeni miasta? Co zmieniło się z sposobie orientowania się w ostatnich latach¹⁴? Na ile możliwa jest orientacja równowagi, czyli taka, która oparta o orientujące kody własne formy i kody kultury porządkujące kody sygnalizujące i kody masowego przekazu? W tym zakresie coraz większą rolę odgrywa tzw. orientacja sztuczna, to znaczy oparta na informacjach, które nie płyną bezpośrednio ze środowiska percepcyjnego (mapy, kompas, informacje pisane) i to przekazywana wirtualnie. Zarówno nawigacja, jak i mapy oraz informacje dostępne w telefonach komórkowych to źródło, po jakie sięgamy odruchowo i bardzo często już wtórnie; w odwołaniu do tych informacji szukamy elementów orientujących w rzeczywistości. *Landmark* – znak w przestrzeni, jak określał to K. Lynch, nie musi być obiektywną dominantą przestrzenną, może być ustanowiony przez „producenta” informacji. Staje się wtedy także przekazem reklamowym.

c) percepcja środowiska

Jak zmienia się percepcja środowiska miejskiego? To oczywiście bardzo skomplikowany problem i trudny do ujęcia przy pomocy eksperymentu. Warto jednak zwrócić uwagę na kilka istotnych uwarunkowań. Jednym z nich jest konieczność radzenia sobie z nadmiarem informacji. Balansujemy pomiędzy koncentracją a rozproszeniem, nasza uwaga jest dodatkowo podzielona między światem realnym, przekazem wirtualnym i naszą wyobraźnią. Coraz częściej zwraca się uwagę na to, iż miasto wymaga czytania i dosłownego czytania, bo przekształca się w mozaikowy ekran walczący o nasze zainteresowanie¹⁵.

¹² Realia – rzeczy realne od łac. *realis rzeczywisty, prawdziwy, także od res – rzecz, fakt*; por. [8], s. 431.

¹³ por. [4].

¹⁴ [5].

¹⁵ por. [9].

d) tranzyt/lokalność

Przemiany przestrzeni urbanistycznej skutkują m.in. zmianami w obrębie ciągów komunikacyjnych. Zarówno w komunikacji pieszej, jak i kołowej relacja tranzytu do obsługi lokalnej jest wyjątkowo ważnym wyznacznikiem. Szczególnie boleśnie odczuwamy to, gdy szybkie powiązania tranzytu kołowego tną lokalne relacje i rozbijają sąsiedztwa¹⁶.

Doświadczamy też zmian łagodniejszych, gdy zamiast powiązań sieciowych wytwarza się preferencja pewnych ciągów i krótkich do nich dowiązań¹⁷.

e) przestrzeń publiczna i miejskie pasożyty

Przemiany współczesnej przestrzeni publicznej rozumianej jako domena pieszego zagrożone są dziś nie tylko tranzytem i dominacją samochodu, lecz także dominacją funkcji kubaturowych. Usługi kubaturowe wydają się posiadać same zalety – oferują różnorodność i nadmiar, wygodę i wysoki standard przestrzenny, kumulują usługi w jednym miejscu, proponują też różne formy odpoczynku.

To jednak pozór. Zwykle nie prezentują założonego standardu (przestrzenie niebezpieczne, labiryntowe, brak klimatyzacji, brak informacji, koszty użytkowania przeniesione na użytkowników), a z punktu widzenia miejskiej równowagi prezentują wiele wad, jak choćby fakt, że tworzą potężne przestrzenie parkingowe i komunikacyjne rozrywające ciągłość przestrzeni pieszych, że jako przestrzenie prywatne nie należą do przestrzeni ogólnodostępnych i są kulturowo obciążone prywatnym przekazem reklamowym, a również z powodu drenowania tradycyjnych przestrzeni usługowych miasta.

Osiedla strzeżone to inny rodzaj pasożyta. Bezpieczna przestrzeń zamieszkania jest tu tworzona kosztem standardu ulicy, bezpieczeństwa na niej i kosztem jej przestrzennej ciągłości.

Oczywiście lubimy mieszkać w bezpiecznej, strzeżonej przestrzeni i spędzać czas w hipermarketach! Przez wiele wieków takim idealnym rozwiązaniem, utrzymującym w dynamicznej równowadze przestrzeń prywatną i publiczną z szeroka skalą przestrzeni o charakterze pośrednim, był kwartał zabudowy i przekrój ulicy, który umożliwił handel, usługi i pracę w kondygnacjach związanych z parterem i mieszkanie na piętrach. Budynek usytuowany na granicy przestrzeni publicznej i prywatnej definiował zarówno funkcje jak i formę. Ruch kołowy rozbił ten model, ale wydaje się, że nadal potrzebujemy pracy nad takim schematem, który nie antagonizowałby poszczególnych przestrzeni, ale je uzgadniał¹⁸.

f) przestrzenna bliskość, hybrydowość

Miasto oferuje różnorodność i potęguje ją poprzez przestrzenną bliskość. Jesteśmy blisko, zwykle za blisko, choć oznacza to niedaleko, to jednak przeważa odczucie dyskomfortu. Miasto inaczej wyznacza odległości niż tego pragniemy.

Modernistyczna reakcja na XIX-wieczne miasto rozsunęła linie zabudowy, uwolniła przestrzeń i określiła granice izolacji poszczególnych funkcji. Wytworzyła w ten sposób nadmiar przestrzeni niczyich, „bez-funkcjonalnych”, zaniedbanych. Przestrzeni, które zaczęły

¹⁶ [6].

¹⁷ por. [10].

¹⁸ Modernistyczny model sektora – superbloku wydaje się tu dobrym początkiem. Pytanie, jak zastosować go w istniejącej tkance miasta bez działań typu haussmannowskiego.

zagrozić mieszkańcom. Obecny *Urban Sprawl* ma swoje źródło nie tylko w spekulacjach finansowych i współczesnych możliwościach dostępności terenów, ale też w takim modernistycznym myśleniu.

I tutaj szukanie złotego środka wydaje się konieczne. Współczesna idea hybrydowości daje taką nadzieję. Opiera się ona nie tylko na ekonomice wielofunkcyjności i wymiany, ale też na nowych możliwościach technicznych powiązań i izolacji przestrzeni.

g) *miasto przestrzenne* – architektura i *przestrzenne continuum*

I tak zbliżamy się do obrazu nowej miejskiej przestrzeni, która oferuje atrakcję hybrydowych funkcji, bliskości i urozmaicenia, odpowiadając tym również na popyt na przestrzeń i chęć maksymalnego wykorzystania środowiska urbanistycznego. Współczesne możliwości techniczne budowy i eksploracji przestrzeni dają możliwości takiego jej tworzenia, które nakłada poziomy, miesza kubatury i przestrzenie otwarte, zwielokrotnia powiązania i widoki. Powstaje prawdziwe *miasto przestrzenne*, o którym marzył K. Wejchert¹⁹.

To stapianie się architektury i otwartych przestrzeni miejskich – głównie publicznych, ale i prywatnych – jest osiąganę przede wszystkim dzięki tworzeniu przestrzeni o charakterze urbanistycznym na dachach i tarasach, a również elewacjach budynków, rozbudowie stref podziemnych oraz dzięki nawarstwianiu się i wzajemnym otwieraniu się poziomów stref publicznych – w nawiązaniu do fizjografii terenu lub w obrębie całkiem nowych struktur²⁰.

Takie *przestrzenne continuum* posiada ogólnodostępne ciągi komunikacji i możliwość wyboru różnych sposobów poruszania się w obrębie struktury (powiązania sieciowe, a nie liniowe), w kilku lub wielu poziomach, realizuje różne sekwencje przestrzenne z wizualną relacją z całością struktury (dalekie i bliskie widoki) oraz wiąże różnorodne funkcje i własności.

Przestrzenne continuum odnajdujemy przede wszystkim w tkance miast historycznych – ciasne struktury wąskich, krętych uliczek, w których labiryncie odkrywamy nagle rozległe rynki lub zadrzewione skwery i dalekie, krajobrazowe widoki. Pasaże, które prowadzą nas z przestrzeni otwartych do małych zaułków, sieni i dziedzińców, zaskakują nawarstwieniem schodów, tarasów, poziomów. Elementy takich *przestrzennych miast* realizują też modernistyczne *wielkie zespoły*, czy gęste *habitaty*. Architektura i urbanistyka chce dziś powtarzać dramaturgię i złożoność tych rozwiązań. A dziś skala możliwości realizacji takich fragmentów miasta jest dużo większa i dotyczy to zarówno transformacji istniejących zespołów, jak i reżyserowania nowych.

Widzimy tu szansę na nową wartość kompozycyjną i orientującą – przestrzenność miasta pomaga w definiowaniu nowych, dynamicznych relacji kompozycyjnych – multiplikuje miejsca i punkty widokowe, pomaga w odczytaniu trójwymiaru miasta, umiejscowieniu i zorientowaniu.

¹⁹ „Wystąpi być może (...) przewaga określonych typów sytuacji w jakich człowiek będzie znajdował się w przestrzeni, mając częściej możliwość patrzenia na krajobraz miejski z góry lub z dołu, ponad sobą mając różnorodne poziomy, pomosty – »miasto przestrzenne«” [11], s. 22.

²⁰ O architekturze topografii pisze E. Węclawowicz-Gyurkovich w [12]. Temat wymaga obszerniejszego opracowania. Można przytoczyć kilka odniesień: *architektura sztucznej topografii* (Tomasz Głowacki), *landform building* (Stan Allen, Marc McQuade) czy *building with the land* (Aaron Betsky).

